

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

A kegyelmes asszony pongyolája

Tersánszky J. Jenő csaknem azonos című vígjátéka alkalmából

Ebben a *mi* csodálatosan színes, értékekben és talányokban egyformán kifogyhatatlan irodalmunkban, melynek alaphangja mindmáig a komolyság, Tersánszky Józsi Jenő műve külön világ. Ha nem számítunk néhány öntudatos stilsztát, mint Babits, Kosztolányi, a magyar próza egyik legjellemzőbb tulajdonsága, sajnos, túlnyomórészt a pongyolaság. A szakírókat ne is említsük. Az írók egy része képtelen szabatosan fogalmazni, sőt képtelen kifejezni magát, de a kifejezéssel mindvégig úgy hadakozik, hogy közben a komolyságát megőrzi. Ezt sokan összetévesztik a mélységgel.

Tersánszky ráeszmélt arra, hogy a pongyolaság sokkalta jellemzőbb tulajdonsága népünknek, mint a hajdan annyit emlegetett lovagiasság, a ma is divatos szemérmetség, a vitézség vagy a paraszti opportunizmus, vagyis lapulás. Tudatosan vagy jó ösztönből, ki tudná eldönteni, ő a széles értelemben vett pongyolaságot választotta művei tárgyául, s a köznyelv egy rétegére támaszkodva megteremtette a tárgyhoz illő, könnyed, laza, minden komolykodástól idegenkedő nyelvet. Neki stiláris eszménye a pongyolaság. Erényt csinál abból, ami másnál hiba.

Valahol ebben a tényben gyökerezhetik az az immár nemzeti hagyománnyá meredő szokás, hogy Tersánszkyt Kakuk Marcival - a pongyolaság e hőisével - azonosítják, holott a Kakuk Marci-históriák mindegyike messzi elmarad Tersánszky sok más írása mögött, hogy csak a remekműveket említsen: *a Viszontlátásra, drága; a Margarétás dal, a Két zöld ász, A céda és a szűz* mögött. Félreértések elkerülése vé

gett hadd jegyezzem meg, hogy a pongyolaság az esztétikában azonos a linkséggel az etikában, azaz nyugodt lelkiismerettel beszélhetünk pongyola erkölcsökről, pongyola életformáról.

A század másik nagy prózai újítója, Krúdy a pontatlanság költője és ábrázolója, Tersánszky a pongyolaságé. Mindegyiküknek megvannak a maguk sajátos művészi eszközei, egy tekintetben azonban megegyezik a szemléletük: mindketten azonosulnak a hőseikkel. Más szóval nem szakadnak el attól, amit elítélnek, kigúnyolnak, károsnak, nevetségesnek tartanak, mert maguk sem mentesek e hibáktól. Sőt, Krúdy maga a pontatlanság, Tersánszky maga a pongyolaság. Az azonosulva-gúnyolódás különleges ízekkel dúsítja a humorukat. Nem olyan alkatok, akikre könnyű lélekkel bízánk, mondjuk, egy vasúti menetrend összeállítását. Bár lehet, hogy ez csak látszat.

Ahány művet felsoroltunk, a végső mondanivalót mindegyikben a pongyolaság valamelyik rétegében találjuk meg. *A Kakuk Marci* pongyolasága felületi, az író megelégszik az eredmény ismertetésével, nem ás le az okokig, mint a *Viszontlátásra, drága*. Ez utóbbi regény az első világháború idején játszódik, színhelye: Galícia. A front hullámszik, s ugyanahhoz a lányos házhoz hol egy magyar, hol egy német, hol egy orosz tisztet szállásolnak be. A tiszték fiatalok, nőéhesek, a lány csinos, mind-annyian megkívánják, meg is kapják. Sok háborús regényt olvastam, de egyet sem, amely olyan erővel érzékeltetné a háború emberpusztító hatását, nem külső, hanem belső borzalmaiban, mint a *Viszontlátásra*,

drága. Egy üde, tiszta, hamvas leány a szemünk láttára válik erkölcsileg pongyolává, az élete olyan lesz, mint egy rosszul megfogalmazott mondat. Tudtommal ez az egyetlen könyv, amelyből kiderül, miért követ minden háborút óhatatlanul az erkölcsök lazulása.

A melegség, hogy mindezt elmondtam csak annyit, hogy ha egy író valamely adott művéről beszélünk, nem árt, ha tudunk róla valamit általában.

A kegyelmes asszony portréja, melyet a fent elsorolt okokból merészelttem a cím-ben „A kegyelmes asszony pongyolája”-ként emlegetni, a pongyolaságnak abban a terjedelmes birodalmában, amelyen Tersánszky uralkodik, szerény tartomány csupán. Vagyis nem tartozik az író legjobb művei közé. Kétségtelen! De kétségtelen az is, hogy az utóbbi időben bemutatott magyar vígjátékok derűben, humorban, ötletességben, aktualitásban, eredetiségben nem egykönnyen vehetik föl a versenyt „A kegyelmes asszony pongyolájá”-val.

Szerény véleményem szerint a színházi kultúra ott kezdődik, hogyha egy jó író, egy kitűnő író vagy éppen egy nagy író darabot ír, azt bemutatják. A színházak ezért vannak, s minden színjátszás anyanyelve az anyanyelven írott darab. Ha sok a nagy író, mint nálunk, mi ugyanis majd minden évben kapunk egy-egy új nagy író, hol a politikától, hol a közgazdaságtól, szóval, ha sok a nagy író, akkor lakásuk előtt a darabra áhízó dramaturgok sorban állnak. Végeredményben nálunk is így történik, csakhat a fenti okokból a sor olyan hosszú, hogy egyik-másik író olykor csak évtizedek múltán jut el a bemutatóig: Tersánszky, Krúdy, Füst Milán, Szerb Antal és mások. Ha viszont közepes, alantas vagy főleg, ha áldrámákról van szó, Herczeg Ferenci hatodfelöntésekről, azokat gyorsan bemutatják, mert ilyen darabokért - ugye-bár -főlölesleges sorba állni. Essünk túl rajta minél hamarabb.

Pesti történet *A kegyelmes asszony portréja*, link emberek pongyola története. Tártyát többféleképpen megfogalmazhatjuk: egy szemüveges, művészetrajongó lány be-

leszeret egy mellőzött, de tehetséges festőbe, ötletesen divatosá teszi, azaz üzletet csinál belőle, hogy aztán feleségül menjen hozzá. Vagy: a hajdani modell, aki azelőtt még lentebbről indult, feleségül megy a tehetséges, de érvényesülni képtelen festőhöz, majd minden lelki küzdelem nélkül faképnél hagyja egy államtitkár kedvéért, akiből - alig vette el a nőt - miniszter lesz. A nő azonban - amilyen hanyag és nemtörődöm - megfedkeznek róla, hogy festő férje egy amolyan Zsuzsanna és a vénkeszerű képet festett róla, melyben ő a rábámuló kopasz kéjencek között egyetlen öltözékként harisnyakötőt visel. Minden e körül a kép s a képpel kapcsolatos képzet-társítások körül forog. Palyák Lola pedig annyira csak új karrierjére gondol, hogy - talán fölölesleges Freudra hivatkozni - ez az emlék, mely a maga nemében nyilván nem egyedüli, meg sem közelíti. Megint a pongyolaságnál tartunk, sajátos életformánknál.

Derű, humor, ötletesség, eredetiség, igen, de hol az aktualitás? - kérdi a kritikus. A *néző* fülét untalan ilyen ódon nevek ütnek meg, mint Dulder-Türő, Hautfresser, Thorhafái, Tsitseri-Borcho, Tötyök bácsi. Egy „modern” kritikusnak enynyi elég, hogy kimondja a mai kritikusok úgyszólván egyetlen elmarasztaló ítéletét: poros. A történelem, mint tudjuk, mozzanatról mozzanatra sohasem ismétlődik, de párhuzamok akadnak. Én sok hasonló mai karriert ismerek. A legérdekesebb talán azé a halandzsaművészé, akinek élelmes felesége elhitette a szakértőkkel, hogy amit az ura ír, az - filozófia. Merőben szubjektív vélemény, de azt hiszem, több a poros kritikus, mint a poros darab.

Mielőtt az előadásról szólnék, hadd értekezzen röviden De Gaulle orráról. Egy kiváló amerikai karikaturista nyilatkozata szerint De Gaulle színre lépése előtt alig akadt valamirevaló fej a világpolitikai közéletben, mármint karikaturista szemszögből. De Gaulle a karikaturisták álma. A

generálisról készített karikatúrák kivétel nélkül feltűnően nagy orrára - hogy úgy mondjam - támaszkodnak. Ez a nagy orr azért áldás a karikatúristának, mert bizonyos aránytalanság figyelhető meg a fej *egyéb* részei és az orr között, a művész pedig az aránytalanságot hangsúlyozza az orr terjedelmének növelésével. Ha viszont egy művésznek az jutna eszébe, hogy továbbmegy a megkezdett úton, s karikatúrát rajzol a De Gaulle-ról rajzolt karikatúráról, *úgy*, hogy a már amúgy is túlzott orrot tovább nagyítja, még az is megeshetik, hogy a raja jó lesz, de többé semmi esetre sem lesz a tábornok karikatúrája, mert elvesz a jelleg, elvesz az eredendő aránytalanság.

Azt a rendezői elvet, hogy a karikatúrát nem szabad karikírozni, hazánkban nagyon kevesen ismerik. Ez a magyarázata - mutatis mutandis - az olyan, évadokra át-ívelő sikereknek például, mint *A bolond lány*, mely Egri István józan és mértéktartó rendezésének, a hagyományos magyar vígjátéki stílus rekvizitumaitól való következetes tartózkodásának érdeme.

Csányi Árpád díszlete nagyon ötletes és nagyon megkönnyíti a játékot. Vágó Nelli jelmezei korszerűek, változatosak, Babarczy László rendezése ha nem is mindenhol egységes, semmiben sem marad el a vígjátéki rendezések átlagától, sőt meghaladja azt. Ha keményebben ellenáll a nálunk szokásos túljátszási hagyománynak és nem gyöngíti Tersánszky karikatúráját azzal, hogy néhol eltúlozza, ami benne amúgy is túlzott, elsőrangú munkát végzett volna. Így is dicséret illeti, hiszen a pálya kezdetén kevesen dicsekedhetnek ilyen szép eredménnyel - méghozzá ilyen nehéz terepen. Számos játékos ötlettel dúsította az előadást, két játéklehetőségtől viszont megfosztotta a szerzőt. Először is a kegyelmes asszony portréja Tersánszky leírása szerint olyanszerű tünemény, mint Benczur Bacchánsnője, kicsattanó húsú, vöröshajú nő, minden részletében tüzetesen kidolgozva, a müncheni iskola modora szerint, akárcsak a vének kopasz feje, mely glória-szerűen övezi altestét. E monumentálisan felbujtó és monumentálisan leleplező fest

mény helyett álmos Fried Pál utánzatot kapunk, kicsiben és unalmasban. Itt nemcsak a szerző utasítása, de a darab szelleme is megkívánta volna a túlzást. A másik elszikkasztott játéklehetőség Hautfresser Olgáé. A lány, mint a szerző írja, „pápaszemes művészmádóból” fokozatosan alakul át lornyettes delnővé. „Lornyett”, „delnő” ugrik, az utasításnak viszont az az értelme, hogy Olga megszépül a szerelem-ben és Dulder-Tűrő Ákos ezt a megszépült Olgát csókolja meg az apa szeme lát-tára. Sajnáljuk az elszalasztott játéklehetőséget is, de még inkább azt, hogy ezzel a történeten magán esett sérelem, mert ha egy félig-meddig és még mindig éhenkórász festő egy gazdag műkereskedő szem-üveges, csúnya lányát csókolja meg, az karrierizmus; ha viszont a lány szép, egyszerre igazzá válik a darab tersánszkyasan pongyolásított zárómondata: „Ezek szeretik egymást itten.”

Hogy visszatérjek De Gaulle orrára, a karikatúrát nem továbbfejleszteni kell, hanem emberközelbe hozni. Ennek az igazságáról maga az előadás győzi meg a figyelmes nézőt, elsősorban Kállai Ferenc, másodsorban Töröcsik Mari nagyszerű játéka révén. Ők ketten mindent elkövetnek, hogy a néző lássa az embert a karikatúra mögött, minek következtében a karikatúrát is jobban látjuk. Ugyanezt bizonyítja a mindig kitűnő Makay Margit, Sinkó László és Ungvári László játéka is, hálátlanabb szerepekben.

Nem tartom már számon, hányadik előhantolt magyar darab előadását néztem meg. Tapasztalataim egyre szilárdabbá te-szik azt a meggyőződésemet, hogy ha nyitnánk egy *Théâtre des refusés-t*, az aligha-nem lóhosszal verné a többi színházat.